

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ТА СИСТЕМИ ПОДАТКОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Питання оподаткування доходів фізичних осіб в контексті сучасної податкової політики є надзвичайно актуальним. Ця проблема зачіпає інтереси як найманих працівників, визначаючи фактичний рівень їхніх доходів, так і роботодавців, на яких покладаються функції податкових агентів, та держави, котра є одержувачем утриманих та нарахованих на доходи фізичних осіб податків і соціальних внесків.

У грудні 2010 р. Верховною Радою України прийнято Податковий кодекс України (надалі - ПКУ). Попри стабільний характер відпрацьованості цілої низки механізмів оподаткування, цим документом вводиться ряд нових положень, зокрема тих, які стосуються податку на доходи фізичних осіб.

Відтак, актуальним постає питання дослідження впливу цих новацій на функціонування податку з доходів фізичних осіб, його динамічних змін під дією соціально-економічних факторів розвитку держави.

Стан вивчення проблеми. Значний внесок у дослідження питань оподаткування доходів фізичних осіб здійснили такі вчені-економісти, як В.Андрущенко, В.Буряковський, В.Вишневський, Л.Демиденко, Т.Єфименко, Ю.Іванов, С.Каламбет, А.Крисоватий, В.Опарін, А.Соколовська, К.Швабій, С.Юрій та ін. В своїх роботах науковці проводять дослідження механізму оподаткування заробітної плати, особливостей нарахування і сплати особистого прибуткового податку на прикладі податкової політики зарубіжних країн.

Завдання і методика досліджень. Завданнями даного дослідження є аналіз реального рівня оподаткування доходів фізичних осіб в контексті Податкового кодексу України, ретроспективний аналіз факторів впливу на цей податок та обґрунтування існуючої системи податкових соціальних пільг.

Результати досліджень. Одним з найвагоміших податків, який виконує важливу соціальну функцію, є податок на доходи фізичних осіб. В Україні він пройшов довгу історію трансформацій та перетворень. Задля наповнення державної скарбниці в нашій країні було апробовано і прогресивну (до 2003 року), і пропорційну (з 2004 р. до 2010 р.) системи оподаткування особистих прибутків. Але пошуки найоптимальнішого варіанту, наразі, встановилися з прийняттям Податкового кодексу, як малопрогресивне оподаткування (з 1.01.2011 року). Якщо відповідно до Закону "Про податок з доходів фізичних осіб" податок справлявся за ставкою 15 % незалежно від суми особистого прибутку, то за Кодексом вводиться дві ставки: 15% та 17 %, в залежності від отриманого громадянином доходу [1, 4].

Кожному хронологічному періоду розвитку процесу оподаткування доходів громадян характерні свої економічні категорії, що є виключенням з бази оподаткування.

Так, з 1991 року не підлягає оподаткуванню дохід працівника, що не перевищує розміру мінімальної заробітної плати (з червня 1993 року - неоподаткованого мінімуму). Проте, якщо протягом 1991-1995 років величина неоподаткованого мінімуму час від часу переглядалася в бік збільшення, то, починаючи з жовтня 1995-го року, вона тривалий період (16 років) не змінювалася (табл. 1).

Історія змін неоподаткованого мінімуму доходів громадян в Україні

Розмір мінімуму	Термін дії	Підстава
185 крб.	01.07.91 – 30.04.92	Закон України від 05.07.91 р. № 1306-ХІІ
900 крб.	01.05.92 – 31.10.92	Постанова КМУ від 26.05.92 р. № 277
2300 крб.	01.11.92 – 31.12.92	Постанова ВРУ від 16.11.92 р. № 2779-ХІІ
4600 крб.	01.01.93 – 31.05.93	Декрет КМУ від 29.12.92 р. № 19-92
13800 крб.	01.06.93 – 31.08.93	Постанова КМУ від 10.06.93 р. № 433
40000 крб.	01.09.93 – 30.11.93	Постанова КМУ від 10.09.93 р. № 719
120000 крб.	01.12.93 – 30.09.94	Постанова КМУ від 14.12.93 р. № 1032
780000 крб.	01.10.94 – 31.01.95	Указ Президента України від 31.10.94 р. № 649/94
1400000 крб.	01.02.95 – 30.09.95	Указ Президента України від 03.02.95 р. № 100/95
1700000 крб.	01.10.95 – 01.09.96	Указ Президента України від 21.11.95 р. № 1082/95
17 грн.	02.09.96 – 31.12.03	Указ Президента України від 21.11.95 р. № 1082/95 Указ Президента України від 25.08.96 р. № 762/96
17 грн.	01.01.04 – 31.12.10	Закон України від 22.05.03 р. № 889-IV
17 грн.	01.01.11 –	Податковий кодекс України від 02.12.10 р. № 2755-VI

Таким чином, величина неоподаткованого мінімуму вже з 1998 року істотно відірвалася від показників, з якими мала б тісно корелювати - мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму (рис. 1).

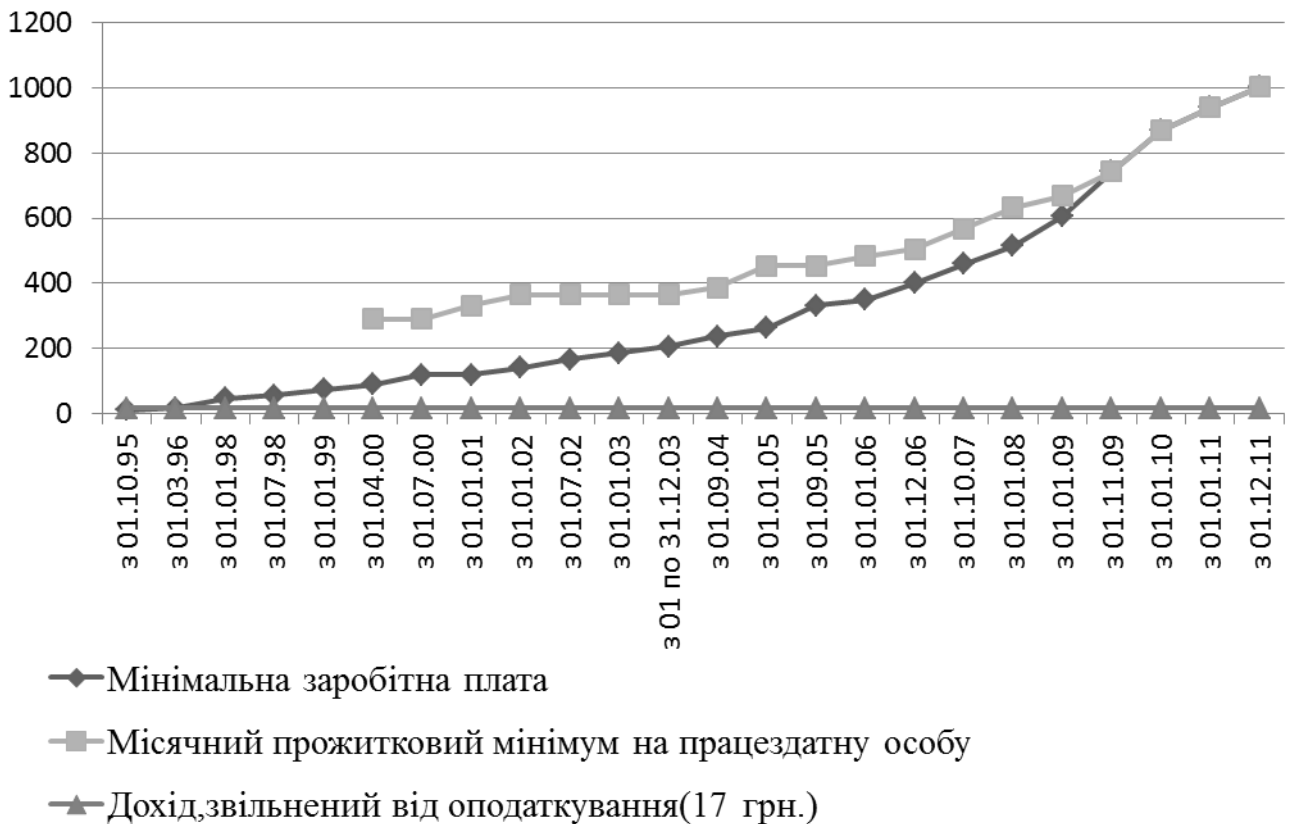

Рис 1. Визначення необґрунтованості встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян

У 1993 р. у сфері прибуткового оподаткування сталося кілька суттєвих змін. По-перше, впроваджена нова шкала ставок, побудована у відносних величинах. За відносний показник було прийнято "неоподатковуваний мінімум", який може встановлюватись у розмірі однієї або кількох мінімальних заробітних плат. По-друге, відбувся перехід до обчислення податку за сукупним річним доходом. Поточні розрахунки провадяться для робітників і службовців за місячним доходом, а після закінчення року складається перерахунок, який включає як доходи за основним місцем роботи, так і інші доходи. Необхідність такого порядку пов'язана з тим, що доходи в умовах ринкових відносин можуть суттєво коливатися протягом року. Крім того, можуть здійснюватися значні разові виплати. Річне обчислення доходів нівелює коливання і вирівнює рівень оподаткування. По-третє, була встановлена єдина ставка оподаткування доходів, одержаних не за місцем основної роботи - 20 %.

Із 2004 року механізм оподаткування доходів фізичних осіб кардинально змінюється: скасовано застосування неоподаткованого мінімуму та здійснено перехід до використання системи податкових соціальних пільг/

Найістотніші зміни полягають у такому:

- замість прогресивного оподаткування запроваджено пропорційне зі ставкою податку 13%, а з 2007-го -15%;
- при визначенні об'єкта оподаткування його додатково зменшують на суму утриманих із доходу працівника внесків до Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування на випадок безробіття, що є позитивним, оскільки ця норма виводить кошти працівників податку з-під подвійного оподаткування;
- скасовано застосування неоподаткованого мінімуму доходів громадян та здійснено перехід до використання системи податкових соціальних пільг;
- встановлено, що особам, яку отримували доходи протягом року лише від роботодавців, подавати декларацію про доходи не потрібно.

У результаті змін рівень оподаткування доходів працівників значно скоротився.

У зв'язку із набранням чинності Податкового кодексу, з 1.01.2011 року вводяться дві ставки податку на доходи фізичних осіб – 15 та 17% [1].

За ставкою 15 % оподатковуються доходи в розмірі, що не перевищує десятикратного розміру мінімальної зарплати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року, одержані у формі:

- зарплати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку із трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами;
- виграшу в державну та недержавну грошову лотерею, виграшу гравця (учасника), отриманого від організатора азартної гри, та інші доходи.

Якщо загальна сума доходу, отриманого платником податку у звітному податковому місяці, перевищує цей поріг, то із суми перевищення податок справляється за ставкою 17 % (п. 167.1 ПК).

Збережено 10%-ву ставку оподаткування заробітної плати шахтарів, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день та 50 % і більше робочого часу на рік, а також працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань), у тому числі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту, у вугільній промисловості, — за Списком №1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці, зайнятість на яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

За ставкою 5 % оподатковуються доходи у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок (з 01.01.2015 р.); процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом (з 01.01.2015 р.); процент на вклад

(депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці (з 01.01.2015 р.); дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, на розміщені активи відповідно до закону; дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облігаціями та сертифікатами) відповідно до закону; дохід у вигляді відсотків (дисконту), отриманий власником облігації від їх емітента відповідно до закону; дохід за сертифікатом фонду операцій із нерухомістю та дохід, отриманий платником податку внаслідок викупу (погашення) управителем сертифікатів фонду операцій із нерухомістю в порядку, визначеному у проспекті емісії сертифікатів; доходи у вигляді дивідендів; доходи в інших випадках, прямо визначених відповідними нормами Податкового кодексу.

Як і раніше, право на зменшення загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму Податкової соціальної пільги (ПСП) матимуть платники податку, у яких такий дохід не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, який діяв для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 грн.

Однак розмір ПСП змінився: якщо за нормами ст. 6 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» (Закон №889 -IV) ПСП дорівнювала 50% мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), установленій законом на 1 січня звітного податкового року, то за нормами Податкового кодексу вона обчислюватиметься виходячи із прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), усталеного законом на 1 січня звітного податкового року.

Наразі маємо зупинися на обґрунтованості встановленого розміру податкової соціальної пільги. Тоді як попередній нормативний акт з питань оподаткування доходів громадян (Закон № 889 -IV) звільняв від податку лише перші 17 грн. заробітної плати, чинна норма, за якою базова пільга для будь-якого платника податку становить 50% прожиткового мінімуму працездатної особи. На наш погляд цей крок дасть змогу вивести з-під оподаткування ту частину доходів, яка призначена для задоволення мінімальних життєвих потреб людини.

Згідно Податкового кодексу платники ПДФО мають право на підвищення податкової соціальної пільги у таких розмірах:

- у розмірі 100% - платник податку, який утримує двох або більше дітей віком до 18 років, - у розрахунку на кожну дитину;
- у розмірі 150% - платник податку, який був учасником бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, на якого поширюється дія Закону від 22.10.93 р. N 3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (крім інвалідів I і II групи, які мають право на 200% -ву ПСП).

Не передбачено застосування ПСП у розмірі 150% для вдів та вдовців (вони користуватимуться ПСП на загальних підставах) та на ПСП у розмірі 200% - для осіб, які мають та виховують трьох або більше дітей віком до 18 років (вони користуватимуться ПСП у розмірі 100% як особи, що утримують двох або більше дітей).

Перелік осіб, які мають право на збільшену податкову соціальну пільгу, викликає ряд зауважень і спорів. По-перше, не зрозуміло, який критерій покладено в основу формувань цього переліку. По-друге, право на додаткову соціальну пільгу встановлене для обмеженого переліку осіб, котрі мають утриманців, тоді як таку пільгу варто було б запровадити для всіх платників податку, котрі мають на утриманні непрацездатних осіб, у яких відсутні власні джерела доходів, установивши для них звільнення від оподаткування такої кількості прожиткових мінімумів, що відповідає числу утриманців. По-третє, встановлення максимальної податкової соціальної пільги (100%) для осіб, зазначених у ПК, є принаймні некоректним, так як число цих осіб навряд чи отримують доходи у вигляді заробітної плати, а отже, не можуть скористатися такою пільгою.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи усе вищенаведене, слід зазначити, що:

1. Чинний механізм оподаткування доходів працівників, отриманий у вигляді заробітної плати, незважаючи на його істотні зміни, здійснені ще у 2004 році, залишаються недосконалими: величина неоподаткованого мінімуму є необґрунтованою, а система податкових пільг – великою мірою недопрацьованою.

2. Недоліки механізму оподаткування заробітної плати призвели до порушення принципу соціальної справедливості: особи з нижчими доходами несуть на собі підвищений податковий тягар, віддаючи державі значно більшу частину своїх доходів понад величину прожиткового мінімуму.

3. Необґрунтованими є рівень встановленої державою максимальної межі доходу, понад яку соціальні внески не нараховуються та не сплачуються: визначена в розмірі п'ятнадцяти прожиткових мінімумів при рівні середньої заробітної плати 17,6% від цієї величини, вона забезпечує економію коштів лише найбагатших верств населення, не допомагаючи у вирішенні питання скорочення тіньового сектору та легалізації доходів працюючих громадян.

4. Перехід до оподаткування заробітної плати за пропорційною ставкою не приблизив країну до розв'язання проблем тіньової економіки і приховування доходів від оподаткування: рівень навантаження на фонд оплати праці суб'єктів господарювання за внесками до державних цільових фондів лишається надто високим.

З огляду на виявлені недоліки чинного механізму оподаткування заробітної плати, на наш погляд, необхідно:

1. Відмовитися від обмеження права платників податку на застосування податкової соціальної пільги при перевищенні їхніми доходами штучної величини, визначеної як добуток суми місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 1 січня звітного року, та коефіцієнта 1,4;

2. Переглянути чинні податкові соціальні пільги як у напрямі їх скорочення (для осіб, що одержують підтримку за відповідними державними програмами), так і розширення (у частині надання податкової пільги на кожного утриманця платника податку).

Анотація

Висвітлено еволюцію системи оподаткування доходів громадян та факторів впливу на його генезис в Україні. Визначені його переваги та недоліки, досліджено реальний рівень оподаткування заробітної плати та обґрунтовано існуючу систему податкових соціальних пільг в державі.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, неоподаткований мінімум доходів громадян, прожитковий мінімум, податкова соціальна пільга, мінімальна заробітна плата.

Аннотация

Отражена эволюция системы налогообложения доходов граждан и факторов, влияющих на его генезис в Украине. Определены преимущества и недостатки, исследован реальный уровень налогообложения заработной платы и существующей системы налоговых социальных льгот в государстве.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, прожиточный минимум, налоговая социальная льгота, минимальная заработная плата.

Summary

The article provides information about the evolution of the system of taxation of incomes and factors influencing its genesis in the Ukraine. Designated its advantages and disadvantages, studied the real level of taxation on the salaries and reasonably current system of tax benefits in the state.

Keywords: personal income tax, cost of living, tax social privilege, minimum wage.

Список використаної літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI: [Електронний ресурс].— <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2755-17>.
2. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010 №2856-VI. — [Електронний ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III // Відомості Верховної ради України. — 2000. — №48. — С.409.
4. Про прибутковий податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 №889-IV: [Електронний ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=889-15&p=1288899263668534>.
5. Про прибутковий податок з громадян: Декрет Кабінету Міністрів України від 26.02.1992 №13-92: [Електронний ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=13-92>.
6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV // Офіційний вісник України. — 03.09.1999. — № 33. — С. 55.
7. Про розмір неоподаткованого мінімуму і розмір мінімальної заробітної плати: Лист Вищого арбітражного суду України від 31.05.2000 №01-8/252: [Електронний ресурс].— http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v_252800-00.
8. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 №1251-XII: [Електронний ресурс]. — <http://www.rada.gov.ua>.